

ברכת המצוות

צבי דב לין

1

"אמר רב יהודה: הבודק צריך שיברך. מאי מברך? רב פפי אמר משמיה דרבא: "לבער חמץ". רב פפא אמר משמיה דרבא: "על ביעור חמץ". "לבער" - כולי עלמא לא פליגי דודאי להבא משמע, כי פליגי - ב"על ביעור". מר סבר: מעיקרא משמע, ומר סבר: להבא משמע. מיתבי: "ברוך אשר קדשנו במצותיו וציונו על המילה!" - התם הכי נימא? נימא "למול" - לא סגי דלאו איהו מהיל? - אבי הבן מאי איכא למימר? אין הכי נמי. מיתבי: "ברוך אשר קדשנו במצותיו וצונו על השחיטה" - התם נמי, הכי נימא? נימא "לשחוט" - לא סגי דלאו איהו שחט? - פסח וקדשים מאי איכא למימר? - אין הכי נמי. מיתבי: העושה לולב לעצמו מברך "שהחיינו וקימנו והגיענו לזמן הזה". נטלו לצאת בו אומר "אשר קדשנו במצותיו וצונו על נטילת לולב" - שאני התם, דבעידנא דאגבהה נפק ביה - אי הכי, "לצאת בו"? "יצא בו" מיבעי ליה! - אין הכי נמי, ומשום דקא בעי למיתנא סיפא "לישב בסוכה" תנא רישא נמי "לצאת בו". דקתני סיפא: העושה סוכה לעצמו אומר: ברוך אתה ה' שהחיינו וקימנו והגיענו לזמן הזה. כנס לישב בה אומר: ברוך אשר קדשנו במצותיו וצונו לישב בסוכה. והלכתא: "על ביעור חמץ" ².

מקור דין ברכת המצוות

על הפסוק "לא עֲבַרְתִּי מִמִּצְוֹתֶיךָ וְלֹא שָׁכַחְתִּי" בפרשת וידוי מעשר, דרש הספרי (דברים ש"ג): "ולא שכחתי, לא שכחתי מלברך ומלהזכיר שמך עליו". וכן הוא בברכות (מ"ע"ב): "לא עברתי ממצוותיך ולא שכחתי. לא עברתי - מלברך, ולא שכחתי - מלהזכיר שמך עליו". ופירש רש"י (שם): "מלברך - ברוך אשר קדשנו במצוותיו וציונו להפריש תרומה ומעשר".

¹. בלימוד הנושא נעזרתי בראש הישיבה הרב אליהו בלום ובעוד חברים רבים וטובים ועל כך תודתי.

². תלמוד בבלי מסכת פסחים ז' ע"א.

אנו רואים שישנו חיוב לברך על המצוות³, ודין זה הוא דין דרבנן⁴. פוסק הרמב"ם בהל' ברכות (פ"א ה"ג): "וכשם שמברכין על ההנייה כך מברכין על כל מצוה ומצוה ואח"כ יעשה אותה...". ועוד בפרק י"א (ה"ב): "וכל מצות עשה שבין אדם למקום בין מצוה שאינה חובה בין מצוה שהיא חובה מברך עליה קודם לעשייתה". וכן פסק השולחן ערוך (או"ח כ"ה, ח'): "כל המצוות⁵ מברך עליהם עובר [קודם] לעשייתה". יש לשים לב שיהמחבר' העלה פה עניין נוסף, שברכת המצוות תהיה "עובר לעשייתה". המקור לדין "עובר לעשייתה" בא מהמשך הגמרא אצלנו: "דאמר רב יהודה אמר שמואל: כל המצוות מברך עליהן עובר לעשייתה".

מהלך הסוגיה

"רב פפי אמר משמיה דרבא: "לבער חמץ". רב פפא אמר משמיה דרבא: "על ביעור חמץ". "ב"לבער" - כולי עלמא לא פליגי דודאי להבא משמע, כי פליגי - ב"על ביעור". מר סבר: מעיקרא משמע, ומר סבר: להבא משמע". הצורך ב"להבא" מתברר בהמשך: "דכולי עלמא מיהא מעיקרא בעינן לברוכי, מנלן? - דאמר רב יהודה אמר שמואל: כל המצות מברך עליהן עובר [קודם]⁶ לעשייתה". שואלת הגמרא על שיטת רב פפי (להבא): "מיתבי: ברוך אשר קדשנו במצותיו וצונו על המילה! (וכן משחיטה)" ועונה שם הגמרא, שהחילוק טמון בכך שלא המוהל מחויב במילה אלא האב, ואילו האב היה מל, היה מברך "למול"⁷. ובהמשך, שואלת הגמרא שאלה נוספת מ"ברכת לולב" שמקבלת תשובה מקומית לדין לולב, שכיון שהתחלת המצוה היא בהגבהת הלולב ממילא אי אפשר לברך בלשון "לי" שהיא רק לשון עתיד. ומסכמת הגמרא: "והלכתא: על ביעור חמץ".

את דברי הגמרא: "לבער - כולי עלמא לא פליגי דודאי להבא משמע", אפשר להבין בשתי דרכים:

³. מקורות נוספים אפשריים לחיוב הברכה מובאים ב'אנציקלופדיה התלמודית', ערך "ברכת המצוות".

⁴. "אבל תרומה - משום ברכה הוא, וברכה דרבנן, ולא בברכה תליא מילתא". (ברכות ט"ו ע"א).

⁵. מדובר על מצוות עשה שיש בהם מעשה ולא תלויים בעברה ואין חיובם תמידי, ואכמ"ל.

⁶. כן פירשו בבלי בסוגיה זו (ובירושלמי פירשו פירוש אחר).

⁷. נראה בהמשך שישנה מחלוקת ראשונים בעניין, האם תשובה זו נשארת גם למסקנה.

- לכולי עלמא אפשר לברך בלשון "ל" כי זה לשון עתיד ולכן זה עובר לעשייתו⁸.
 - לכולי עלמא "ל" היא לשון עתיד, אבל אין זה אומר שלשון זו אפשרית לברכה כי דרושים עוד תנאים⁹.
- גם מסקנת הגמרא (והלכתא: על ביעור חמץ) ניתנת להבנה בהבנות שונות:
- למסקנת הגמרא גם לשון "על" היא להבא ולכן היא אפשרית לברכה. התירוצים הקודמים, "לא סגיא דלאו איהו מהיל?", "לא סגיא דלאו איהו שחט?"¹⁰ ו"שאני התם, דבעידנא דאגבהה נפק ביה" לא נדחו, ולכן בכל מצוה אני אברך גם על פיהם.
 - למסקנת הגמרא גם לשון "על" היא להבא ולכן היא אפשרית לברכה. מסקנת הגמרא דחתה את השלבים הקודמים ובכל מצוה אני אברך בלשון "ל" או "על". ואז יוצאת המסקנה - והלכתא אף על ביעור חמץ.
 - מסקנת הגמרא מדברת רק בחמץ בגלל דבר יחודי שיש בו ואין ללמוד מכך לשאר המצוות באופן גורף.

לאפשרות (הראשונה) שמסקנת הגמרא היא מסקנה כללית שלשון "על" אפשרית לברכה, עדיין אפשר לשאול¹¹: אם ברור לכולי עלמא שלשון לבער היא להבא אז נברך וזהו. מדוע אנו מכניסים ראשנו בין המחלוקות?

אפשר להסביר¹² "והלכתא דאף על ביעור חמץ להבא משמע, ומיהו אי אמר לבער לא מהדרינן ליה אלא שאינו ניכר מברכותיו שהוא תלמיד חכם". וכיוצא בה בפרק אלו מברכין דאמרינן התם, "במוציא כולי עלמא לא פליגי ואף על פי כן מסקינן התם והלכתא המוציא, ואיתמר עלה במאן דמברך מוציא זהו שאומרים עליו אדם גדול? בשלמא אי אשמועינן המוציא שפיר, אלא השתא מאי קמ"ל? במוציא כולי עלמא לא פליגי". לפי זה, גם אם שתי הלשונות נכונות, להלכה יברך האדם בלשון "על".

⁸. רש"י: "בלבער כולי עלמא לא פליגי דלהבא משמע - ושפיר דמי, דברכה קודם עשיית המצוה בעינן, כדלקמן. ובהסבר רבנו דוד בשיטת רש"י.

⁹. עיין בשיטת הרמב"ן להלן.

¹⁰. מתוך הנחה שאלו תירוצים שונים, ששחיטה היא בכלל דבר הרשות (שחיטת חולין) ומילה היא מצוה שיכולה להעשות ע"י אחר.

¹¹. מופיע בר"ן, במאירי ועוד.

¹². מובא בשם הראב"ד ברא"ש ועוד.

אפשרות נוספת לומר שמסקנת הגמרא היא שגם לשון "על" היא להבא ולכן גם לשון "על" אפשרית, אבל אין שום עדיפות והרוצה לברך בלשון "ל" יברך להנאתו¹³. וגם אם אני אפסוק לברך במקרה הפרטי שלנו על ביעור חמץ זה יהיה משיקולים אחרים¹⁴.

שיטת רש"י

מסביר רש"י על מסכת פסחים (ז' ע"א - ב): **"בלבער כולי עלמא לא פליגי דלהבא משמע** - ושפיר דמי, דברכה קודם עשיית המצוה בעינן, כדלקמן. **מעיקרא משמע** - על ביעור שביערת, והרי עדיין לא בדיק, דהאי ברכה קודם בדיקה היא, ביעור היינו נמי בדיקה. **והלכתא על ביעור** - נמי להבא משמע, וגבי מילה נמי לא שנא אבי הבן מאינש דעלמא דהא להבא משמע ועל המילה נמי כ"למול" דמי".

בלבער כולי עלמא לא פליגי דלהבא משמע, משמעותו - שפיר דמי. כלומר **לכולי עלמא לשון "לבער" טובה ואפשרית לברכה** כי אני מחפש לשון להבא, ורק בלשון "על" נחלקו האמוראים האם היא לשון עבר או עתיד. כלומר, רב פפי שסובר "לבער" הוא - "מר סבר מעיקרא משמע", ורב פפא שסובר "על ביעור" הוא - "מר סבר להבא משמע". ולהלכה, "על" משמש גם לשון עתיד ולכן גם לשון "על" טובה. וכן גם במצוות מילה כשהאב מל "ועל המילה נמי כלמול דמי" וכל אדם יכול לבחור את נוסח הברכה. לא ברורה לנו דעתו של רש"י ביחס למצוות אחרות¹⁵.

נראה שגם אם לרש"י הקריטריון העיקרי בסוגיה אצלנו הוא ענין הזמן - האם לשעבר או להבא, קשה לומר שאין שום קריטריון אחר ובכל המצוות הדין שווה, אלא שרש"י אצלנו בסוגיה דיבר בעיקר על דין עובר לעשייתו ובעיקר על מימד הזמן בלשון הברכה. לכן נראה שגם רש"י יסכים לחילוקים שעולים שמצוות שלא מוטלות עלי לא יכולות להיות בלי ומצוות שאינם חובה לא יבורכו בלי, רק שאצלנו חוץ מקריטריון הזמן שאר הפרמטרים מתאימים לשני הלשוניות (כי מדובר על מצות חובה שמוטלת עליו והברכה קודמת לעשייה).

¹³. ההבנה הפשוטה ברש"י.

¹⁴. למשל לשיטות ר"ת, הרמב"ם ועוד כדלהלן.

¹⁵. רבנו דוד הבין ברש"י שבכל המצוות רצה מברך "על" רצה מברך "ל", ותמה עליו, שהרי אנחנו כן מכירים לשונות קבועות לברכות ואין אפשרות לאדם לבחור ולברך כרצונו, לכן הוא ממשיך משם לשיטת רבו הרמב"ן.

מעין ראייה לכך אפשר להביא מהגמרא בברכות (מ"ע"ב): "לא עברתי ממצוותיך ולא שכחתי. לא עברתי - מלברך, ולא שכחתי - מלהזכיר שמך עליו". שם פירש רש"י: "מלברך - ברוך אשר קדשנו במצוותיו וצונו להפריש תרומה ומעשר"¹⁶.

בדין הפרשת תרומות ומעשרות ישנה מחלוקת ראשונים האם מברכים "על" או "ל"¹⁷. כנראה הבין שם רש"י שכיון שאי אפשר להפריש על אחר ללא שליחות מפורשת והתרומה אינה תרומה¹⁸, מצוה זו נחשבת כמצוה "אישית", ולכן יברך "להפריש" בעוד שבביעור חמץ ודאי שהביעור גם ללא דעת בעל הבית נחשב כביעור ולכן נפתחת האופציה לברך ב"על".

שיטת הרמב"ן

הרמב"ן בחדושו על מסכת פסחים (ז"ע"א, בדילוגים), כותב:

"וְאָנִי אומר שכל מצוה שאדם יוצא בה לכתחילה על ידי אחר כגון ביעור קבעוה ב"על", וכן שחיטה ומילה שאפילו אבי הבן שמצוה למול את בנו אם רצה והביא לו מוהל שמל אותו יוצא ידי חובתו... ופירוש הסוגיא כך הוא, בלבער כולי עלמא לא פליגי דלהבא משמע, הלכך במצוות הקבועות עליו לדברי הכל כך הוא מברך, ולא דוקא בלבער אלא כגון לבער כלומר בלמ"ד. כי פליגי ב"על" - מר סבר מעיקרא משמע, הילכך לא מברכין הכי לעולם, ומר סבר להבא נמי משמע הילכך אין מברכין אלא ב"על". **שלמדנו מטופס ברכה שני דברים שבה, שאין קביעותה עליו בלבד, ושהוא להבא, וזהו שלא נחלקו בשאר כל המצוות אלא בביעור, וממנו אנו למדין לכיוצא בו. וזהו שהקשו עליה מ"מילה" היכי נימא? למול לא סגיא דלאו איהו מהיל, כלומר דהא מצוה דלא רמיא עליה כלל היא, ובכהאי גוונא מודינא לך דב"על" מברכין, אע"פ שלא למדנו מן הלשון שהוא להבא, משום דלא אפשר לן לברך בלמ"ד, אבל ביעור עליה דידיה רמיא אלא שאם רצה לעשות ע"י שליח עושה וכשהוא עושה אותה מברך לבער, אבל כשנעשית ע"י שליח ודאי מברך על ביעור לכולי עלמא, דומיא דמילה ושחיטה. ואקשינן - אבי הבן**

¹⁶. אפשר לדחות ראייה זו ע"פ ההבנה שלרש"י, מסקנת הגמרא "והלכתא אף על ביעור" ואז יש אפשרות לברך בין "על" ובין "ל" ואולי הנוסח הוא לא בדווקא.

¹⁷. יובא ביתר הרחבה בהמשך.

¹⁸. "חמשה לא יתרומו ואם תרמו אין תרומתן תרומה החרש והשוטה והקטן והתורם את שאינו שלו..." (תרומות פ"א מ"א).

מאי איכא למימר, דאיהו נמי עליה רמיא ואפשר לעשותה ע"י שליח? ופריק אין הכי נמי. אבל למאן דאמר על ביעור אפילו אבי הבן נמי "על המילה" הוא מברך. זהו עיקר מחלוקתם בכאן. ולפי שיטה זו פסקו, והלכתא על ביעור. ויש לפרש ב"לבער" דכולי עלמא לא פליגי כו' כפשטה, לומר דמצי לברוכי לבער לדברי הכל, אלא מיהו היינו סברא דמעיקרא, אבל בסוף פסקו בגמרא "על", בתר דאמרינן מילה [כו'] **לומר שהשוו חכמים ז"ל מידותיהם בנוסח ברכות**, וכשם שהשליח שאין המצוה מוטלת עליו מברך "על", כך בכל מצוה נמי מברך "על", עד שתהא מצוה הקבועה עליו חובה ואי אפשר להיפטר ממנה בשליחות שנוסח שלה לעולם בלמ"ד".

יש מספר נקודות בהם חולק הרמב"ן על רש"י:

בעוד שרש"י הבין - "בלבער כולי עלמא לא פליגי דלהבא משמע - ושפיר דמי", כלומר שלכולי עלמא אפשר לברך "לבער" וכך זה נשאר (כנראה) למסקנה, הבין הרמב"ן שלאחר שהכריעה הגמרא בלשון "על" אין עוד אפשרות לברך "ל", כי **השוו חכמים מידותיהם בנוסח ברכות** ואי אפשר לומר שחכמים חילקו נוסחים שונים אפשריים לברכה אחת.¹⁹

בנוסף מעלה פה הרמב"ן קריטריון נוסף שלא הופיע ברש"י (אם כי לא בהכרח שרש"י יחלוק עליו כדלעיל), והוא מידת החיוב על האדם במצוה והאפשרות לקיימה על ידי אחר.²⁰

שיטת הר"ן

"...ויש מצוות אחרות שאע"פ שמוטלות עליו אפשר להיפטר ע"י אחר כביעור חמץ... ומצוות הללו כשהן נעשות ע"י אחר הכל מודים שאותו אחר מברך עליהן ב"על"... על מה נחלקו? על מצוות הללו המוטלות עליו חובה, ואפשר לעשותן ע"י אחר, כשהוא בעצמו עושה אותן כיצד מברך? דמר אמר "לבער" דכיון דחיובא עליה דידיה רמיא

¹⁹ לפי הבנת רבנו דוד כבר בשלב הראשון, ב"לבער כולי עלמא לא פליגי דלהבא משמע" הכוונה היתה לומר שלכולי עלמא זה לשון עתיד אבל זה לא אומר שאפשר לברך כך, וזה לשונו: "וכי אמרינן בלבער כולי עלמא לא פליגי - לא שיהא רשאי לברך כן, אלא דכולי עלמא לא פליגי דלהבא משמע והוא לשון ראוי לברכה...".

²⁰ דבר זה מובא גם ברא"ש בשם ריב"א: "וריב"א היה מחלק דמצוה דאפשר לעשות ע"י שליח מברך "על" אבל מצוה שהוא בעצמו צריך לעשותה צריך לברך בלמ"ד וזו היא קצת סברת הש"ס ד"למולי" משמע דלא סגי, דלאו איהו מהילי". וכן מופיע בראשונים נוספים: מאירי, ר"ן ועוד.

אע"פ שאפשר להיפטר ממנה ע"י אחר מצי אמר לבער, ואילו אמר "על [ביעור]" בהני, כיוון דאפשר למימר בהו "לבער" משמע מעיקרא ומיהו כשנעשית ע"י אחר כיון דלא מצי למימר "לבער" דלאו עליה רמי כי אמר "על ביעור" לא משמע מעיקרא... ומר סבר דביעור וכיוצא בו ליכא לברוכי בלמ"ד כיון שאפשר להתקיים ע"י אחר והלכך כי מברך עליו ב"על", להבא משמע, ועדיף טפי מלברוכי בלמ"ד. שלמדנו מטופס הברכה שני דברים חדא דלהבא משמע ועוד שאפשר להיפטר ממצוה זו ע"י אחר".

כותב הר"ן, במקרים שהאדם מחויב בעצמו לעשות המצוה לכולי עלמא מברך ב"ל", ואם המצוה נעשית על ידי אחר לכולי עלמא ב"על". המחלוקת היא על מקרים שמצוות יכולות להיעשות ע"י אחר ונעשות על ידי האדם עצמו, והלכתא "על". כלומר, לפי הר"ן לשון "על" היא לכולי עלמא דו - משמעית ויש בה צדדים של עבר וצדדים של עתיד²¹. כאשר לשון "ל" לא אפשרית אז לשון "על" מעידה על עתיד, אבל במקום שאפשר לברך בלשון "ל" ונשתמש בלשון "על" זה ישמע כמעיקרא. לפי זה המחלוקת בין רב פפי לרב פפא תהיה במצוה שיכולה להיעשות ע"י אחר ונעשית בסופו של דבר ע"י האדם המצווה, האם אפשר יהיה לברך ב"ל" מצד החיוב, טופס ברכה וכו', וכתוצאה מכך - האם לשון "על" היא להבא או מעיקרא.

שיטת הרמב"ם

וכך פוסק הרמב"ם (הל' ברכות פ"א, בדילוגים):
 "העושה מצוה ולא ברך, אם מצוה שעדיין עשייתה קיימת מברך אחר עשייה ואם דבר שעבר הוא אינו מברך...
 כל העושה מצוה בין שהיתה חובה עליו בין שאינה חובה עליו אם עשה אותה לעצמו מברך לעשות, עשה אותה לאחרים מברך על העשייה...
 ...מל את בנו מברך למול את הבן, שחט פסחו וחגיגתו מברך לשחוט... מל את בן חבירו מברך על המילה וכן כל כיוצא באלו...
 עשה המצוה לו ולאחרים כאחד אם היתה מצוה שאינה חובה מברך על העשייה, לפיכך הוא מברך על מצות עירוב, היתה חובה ונתכוון להוציא עצמו מידי חובה ולהוציא אחרים מברך לעשות, לפיכך הוא מברך לשמוע קול שופר..."

²¹. ככל הנראה הר"ן סובר כשיטת התוספות, ד"ה "כי פליגי": "פירש ר"ת לשעבר משמע טפי מלהבא, אבל מכל מקום משמע נמי קצת להבא...".

וכך הוא מברך על ביעור חמץ בין שבדק לעצמו בין שבדק לאחרים שמשעה שגמר בלבו לבטל נעשית מצות הביעור קודם שיבדוק כמו שיתבאר במקומו".

אם הרמב"ם פסק כסוגייתנו, שמברכים "על ביעור חמץ" גם אם הוא בודק לעצמו, מדוע במילה אבי הבן מברך "למול" ?

הרמב"ם חלוק על רש"י והרמב"ן במספר נקודות וכתוצאה מכך גם בהסבר הגמרא:

- לרמב"ם, הביטול בלב הוא עיקר מצות הביעור. לפי זה יוצא שהברכה באה לאחר עיקר מצות הביעור, ולכן אני לא יכול לברך לשון שהיא רק עתיד - "ל", בניגוד לדעת רש"י.
- לרמב"ם אין בעיה לחלק באותה מצוה שתי לשונות לברכה, תלוי במברך, כמו שראינו ביחס למילה - בניגוד לדעת הרמב"ן.

הסבר הגמרא לפי הכסף משנה בשיטת הרמב"ם (ה' ברכות פ"א הי"א):

"רבינו בא לתת טעם למה קצת מצוות אנו מברכין עליהן ב"על" וקצתן אנו מברכין עליהן בלמ"ד. וכלל דבריו דלברך בלמ"ד בעינן שיעשה אותה לעצמו ושתהיה הברכה קודם עשיית המצוה, אבל אם מברך אחר עשייתה כביעור חמץ שאחר שגמר בלבו לבטל נעשית המצווה, וכן לולב מדאגביה נפק ביה (כמוזכר פרק קמא דפסחים), וכן אם סח בין תפילין של יד לשל ראש מברך על מצות תפילין מפני שכבר נעשית מצוות תפילין של יד... וזה הכלל הוא בברכת מצוות שהם חובה, אבל בברכת של מצוות שאינן חובה כנטילת ידים ושחיטה דלא ליכול ולא יטול ידיו או לא ישחוט - אינו מברך בלמ"ד להורות שאינה חובה...

ורבינו אפשר דמפרש דמאן דאמר "לבער" פירושו אף לבער, ד"על" נמי להבא משמע ואין לשון בברכה שיוורה על העבר, ומאן דאמר "על ביעור" פירושו דוקא "על ביעור", דלשון "על" משמע שכבר נעשה המצוה והכא נמי משעה שגמר בלבו לבטל נעשית מצות הביעור קודם שיבדוק".

לפי הסבר זה, של הכסף משנה, כל המהלך בשיטת הרמב"ם הפוך מדעת רש"י. אמנם נכון ש"בלבער" - כולי עלמא לא פליגי דודאי להבא משמע", אבל אנו מחפשים לשון

שמעידה על העבר, כי הברכה באה אחר עיקר מעשה הביטול שהוא עיקר הביעור²², ולכן לשון "לבער" היא הבעייתית פה.

"כי פליגי ב"על ביעור" - מר סבר: מעיקרא משמע, ומר סבר: להבא משמע". לכן, רב פפי שסובר - "לבער", הוא "מר סבר להבא משמע", וכיון שגם לשון "ל" וגם לשון "על" להבא משמע לכן לא איכפת לי לברך לבער להראות חיוב על האדם וכו', ורב פפא שסובר "על ביעור" הוא "מר סבר מעיקרא משמע"²³ וכיון ש"לבער" לשון עתיד ו"על" לשון עבר אנו נברך על ביעור חמץ.

מסקנת הגמרא לפי הרמב"ם היא "על ביעור" כלומר שלשון "על" היא לשון עבר (או לפחות גם לשון עבר). לכן ב"מילה", אבי הבן יברך "למול" כי זו לשון עתיד ומברך עובר לעשייתו, אבל בביעור חמץ אין לי עובר לעשייתו ולכן נוסח הברכה יהיה על ביעור חמץ.

לפי זה יוצא שקושיות הש"ס ממילה, שחיטה וכו' הן גם למאן דאמר "על", שהרי דוקא בביעור חמץ שהברכה לאחר שהתחיל מצוותו נברך "על" אבל במילה וכדומה שמברך עובר לעשייתו למה לא נברך ב"ל"²⁴ ?

כלומר לרמב"ם כשמברך לאחר שהתחיל מצותו מברך תמיד ב"על", וכשמברך כשעובר לעשייתו - אם מברך לעצמו יברך ב"ל" ואם לאחרים יברך ב"על".

שיטת המאירי

לאחר שהביא את שיטות רש"י, ר"ת ועוד, מביא המאירי את שיטתו ובה ארבע תנאים לברכות²⁵:

- כל דבר שברשות (שחיטת חולין וכו') - על.
- כל דבר שאין המברך מחויב בו (למול את בן חברו) - על.

²² רמב"ם ה"ל חמץ ומצה פ"ב ה"ב: "ומה היא השבתה זו האמורה בתורה היא שיבטל החמץ בלבו ויחשוב אותו כעפר וישים בלבו שאין ברשותו חמץ כלל, ושכל חמץ שברשותו הרי הוא כעפר וכדבר שאין בו צורך כלל".

²³ ניתוח מסקנה זו הוא הפוך משיטת רש"י ותוספות, ראה לעיל.

²⁴ "יפה עיניי" על סוגייתנו ד"ה "אבי הבן מא"ל".

²⁵ אפשר לציין שבמהלך הגמרא, המאירי מבין שהמסקנה לא דוחה את התירוצים הקודמים אלא הם עצמם מלמדים אותי את שאר התנאים.

- התחיל הברכה קודם המצוה (נטילת לולב) - על.
- גמר המצוה אינו סמוך לברכה (ביעור חמץ) - על.

כלומר כדי לברך לעשות (בלשון "לי") אני צריך שיהיה מדובר במשהו שאני חייב בו, עושה אותו עכשיו וגומר מיד.

שיטת ר"ת

"ומה שחלקו במטבע ברכות יש מהן שתיקנו ב"על" ויש מהן שתיקנו בלמ"ד. ר"ת ז"ל היה נותן טעם לדבר דכל מצות דנעשות מיד שייך לברך עליהן "על" כגון: על מקרא מגילה, על הטבילה, על נטילת ידים, על הפרשת תרומה, על אכילת מצה, על אכילת מרור. אבל, להניח תפילין, להתעטף בציצית ולישב בסוכה, יש בהן שיהוי והלשון מורה על כך - להיות מעוטר בתפילין ולהיות עטוף בציצית ולישב בסוכה.²⁶ והלכתא על ביעור חמץ. ואע"ג ד"לבער" כולי עלמא לא פליגי, "על ביעור" עדיף ליה טפי, הואיל ועשיית מצותו זו היא גמר מלאכתו, דכיוון שבדק עכשיו שוב אינו צריך לחזור ולבדוק עד זמן אחר. וכן בכל מצוות זהו גמר מלאכתו דשוב אין צריך לחזור, כגון מילה ושחיטה וכיסוי הדם ותקיעת שופר... אבל שאר מצוות שאין להם הפסק דכל שעה חייב להתעסק בה כגון תורה, תפילין, ציצית וסוכה ומילה - להכניסו בבריתו, בכולן מברך עליהן ב"ל"..."²⁷.

בין התנאי האחרון במאירי (גמר המצוה אינו סמוך לברכה) לשיטת ר"ת יש תפיסה כמעט הפוכה.

המאירי הבין שבדיקת החמץ היא רק תחילת התהליך שיסתיים מחר בשריפתו²⁸, ואילו ר"ת לעומתו: "על ביעור עדיף ליה טפי הואיל ועשיית מצותו זו היא גמר מלאכתו

²⁶. רא"ש מסכת פסחים פ"א אות י'.

²⁷. 'ספר הישר' (בחידושים) סי' ש"מ.

²⁸. מדברי המאירי: "נראה לי לצרף בה טעם רביעי והוא שמאחר שהברכה היא על הביעור והביעור אינו נעשה עד למחר אין ראוי לברך בלמ"ד שכל שהוא מברך בלמ"ד משמעה שהמעשה תכוף לברכה וכדרך שפירשו הגאונים בעובר לעשייתן שזה שתפש לשון עובר ולא תפש לשון קודם מפני שלשון קודם משמע אף בריחוק זמן קצת ועובר משמע תכף למעשה ומאחר שמברך בעל משמעו על כלל המצוה ולא על המעשה הפרטי לגמרי ויש לו מקום אף בביעור של מחר הואיל ותחלת המעשה שזהו הבדיקה תכוף לברכה".

דכיוון שבדק עכשיו שוב אינו צריך לחזור ולבדוק עד זמן אחר". בנוסף לכך, יש שימת דגשים שונים בהבנת לשון ברכה בלמ"ד - לר"ת: "והלשון מורה על כך להיות מעוטר בתפילין ולהיות עטוף בציצית ולישב בסוכה" - כלומר לשון "ל" מעידה על מצב האדם ולכן זו לשון יותר מדויקת למצוות בעלות שהות. ואילו למאירי הדגש על מידת החיוב שיש על האדם ולשון "ל" מעידה יותר על לשון חיובית עכשוית, אני הולך עכשיו לקיים מצוה²⁹.

מהות השליח³⁰

תוך כדי ניתוח הסוגיה עלתה נקודה נוספת. בשיטת הריטב"א בפסחים (ז' ע"ב) ראינו: "כל שאר המצוות שמברכין עליהם עובר לעשייתן הם על ג' דרכים, יש מהן שהן קבועות חובה על העושה. פעמים שאינו יוצא אלא ע"י עצמו ממש ופעמים שיוצא בהן ע"י שלוחו, אבל שלא ע"י שלוחו אינו יוצא כלל, ובכל שהם מן המין הזה לדברי הכל הן בלמ"ד משום דלמ"ד משמע לשון חיוב טפי".

כלומר גם במצוות היכולות להיעשות ע"י אחרים אני מחלק בין דברים שלא מצריכים שליחות (מילה וכו') לבין דברים שללא שליחות לא יוצא ידי חובה כלל, ובמקרה שאני יוצא ע"י אחר - רק בשליחות, אני תופס זאת כמצוה שאינה יכולה להיעשות ע"י אחר ומברך ב"ל"³¹.

כנגד זה ראינו ברא"ש בפסחים (פ"א ס"ז) שהביא את דעת ריב"א: "וריב"א היה מחלק, דמצוה דאפשר לעשות ע"י שליח מברך "על" אבל מצוה שהוא בעצמו צריך לעשותה צריך לברך בלמ"ד, וזו היא קצת סברת הש"ס דלמול משמע דלא סגי דלאו איהו מהיל, ועל שופר אנו מברכים לשמוע בקול שופר דלא סגי דלאו איהו

²⁹. וכך כותב הריטב"א: "שום דלמ"ד משמע לשון חיוב טפי".

³⁰. את עיקרי פרק זה קיבלתי מהרב יעקב סלקמון.

³¹. וכן בחידושי הר"ן: "ואיכא למידק תו מדתניא בתוספתא דברכות, היה הולך להפריש תרומות ומעשרות אומר אקב"ו להפריש תרומות ומעשרות, והא הכא שאפשר להתקיים ע"י אחר ואפילו הכי מברכין בלמ"ד, יש לומר שכיון שהשליח אינו יכול לתרום אלא מדעת בעלים דהא קיימא לן תורם את שאינו שלו אין תרומתו תרומה... כיוון שכן אינו יכול להיפטר ממנו אלא ע"י עצמו ולא דמו לביעור ומילה שאחר יכול לפוטרו מהם שלא מדעתו".

שומע, ולקרוא את ההלל אע"פ דשומע כעונה, כמו גבי מקרא מגילה, מכל מקום מצוה לענות בראשי הפרקים אע"פ דשומע כעונה. ועל הטבילה אע"ג דטבילת טמאים אי אפשר לעשות ע"י שליח כיוון דטבילת כלים אפשר לקיים ע"י שליח לא פלוג, גם משום דטבילת גרים שהיא לאחר הטבילה, ועל נטילת לולב לפי שפעמים מברך אחר שיצא בו שכבר נטל לא שייך לברך ליטול משום דלהבא משמע והיינו נמי טעמא דעל נטילת ידים".

וכן גם מופיע בחידושי הרמב"ן: **"ואנני** אומר שכל מצוה שאדם יוצא בה לכתחילה על ידי אחר, כגון ביעור, קבעוה ב"על". וכן שחיטה ומילה שאפילו אבי הבן, שמצווה למול את בנו, אם רצה והביא לו מוהל שמל אותו יוצא ידי חובתו. וכן בשחיטת הפסח וקדשים שאין כל אחד שוחט פסחו וקדשיו, אלא העושה עושה לשמו וכל שכן שלוחו של אדם, בכולן כמותו. והוא הדין להפרשת תרומות ומעשרות וחלה בכולן מברכין **"על"**.³²

ריב"א לא מחלק בין הדברים וגם מצוות המצריכות שליחות (להפרשת תרומות ומעשרות) וגם אלו שאחר מוציא אותי ידי חובה, גם ללא שליחות (מילה), בכל מקרה מברך **"על"**.

כלומר, לפי ריב"א זה שאחר עושה את המצוה, אפילו בשליחותי, זה כבר לא נחשב כמוטל עלי ולכן אני מברך **"על"**, ואילו לריטב"א וכו' עצם העובדה שאני מקיים את המוטל עלי ע"י שליח לא הופכת את המצוה לאינה מוטלת עלי ולכן נברך **"ל"**. אולי אפשר לומר שהמחלוקת היא האם השליח הוא ממש יד בעלים ולכן יברך **"ל"** או שהוא משהו קצת יותר רחוק ואז נברך **"על"**.

ב'קצות החושן' (סימן קפ"ב) מובאת מחלוקת 'תוספות רי"ד' ו'קצות החושן', לגבי השאלה - אילו מצוות יכולות להיעשות ע"י שליח ואילו מוטלות על האדם עצמו. לשיטת התוספות רי"ד השולח חייב להיות שותף במצוה, "שהמצוה שחייבו המקום

³². אמנם הרמב"ן עצמו אח"כ חזר בו: "ולענין הפרשת תרומות וחלה שכתבתי, מצאתי אחר כך בתוספתא דקתני היה מהלך להפריש תרומה ומעשרות אומר אשר קדשנו במצותיו וציונו להפריש תרומה ומעשרות, ובירושלמי הביאו זאת, ויש לי לתקן דהתם כיון דאינה נעשית ע"י אחרים מדעתן אלא ע"י שליח שעושהו בעלים, שהתורם את שאינו שלו אין תרומתו תרומה ודרשינן אתם גם אתם לרבות שלוחכם - מה אתם לדעתכם אף שלוחכם לדעתכם, הילכך לא דמיא לביעור ומילה וכיוצא בהן דמברך בהו **"על"**, וגם זה נכון וברור". אבל בשיטת ריב"א עדיין אפשר לומר זאת.

לעשות בגופו, האיך יפטור הוא ע"י שלוחו והוא לא יעשה כלום, ודאי בגירושין וקידושין מהני כי הוא המגרש ולא השליח... וכן בתרומה הוא נותן התרומה מפירותיו... אבל בסוכה הכי נמי יכול לומר לשלוחו לעשות לו סוכה והוא יושב בה אבל אם ישב בה חברו לא קיים הוא כלום...". כלומר, אני לא משייך באופן מלא את כל המעשה למשלח אלא אם כן הוא היה שותף במעשה.

שיטה זו קשה לקצות החושן מדין שליח לדבר עבירה, שאם לא גילתה לנו התורה בפירוש לא היינו יודעים דין זה, למרות שהשליח לא עושה כלום. לכן נראה לקצות החושן, "בזה, כיוון ששליח של אדם כמותו לא אמרינן אלא במידי דעשייה, דאז הוה ליה מעשה שלוחו כמותו, אבל במידי דליכא עשייה לא אמרינן שליח של אדם כמותו... אבל בתפילין, כשהשליח מניח התפילין, הנחה זו שהיא עשייה חשוב כאילו המשלח עשה הנחה זו, אבל אכתי לא הניח תפילין על ראשו אלא על ראש שלוחו, דאין גוף השליח כגוף המשלח, כיון דבמידי דממילא לא שייך מינוי שליחות. ומשום הכי בציצית ותפילין וסוכה נהי דהוה ליה עשיית השליח כעשיית המשלח, כיון דגוף שלוחו לא הוי כגופו לא עשה המעשה בגופו אלא בגוף שלוחו, אבל בפסח וקידושין וגירושין, שחיתת הפסח ומעשה קידושין וגירושין דהוה ליה כאילו עשה הוא הרי נגמר המעשה...".

כלומר, שלתוספות רי"ד בדרך כלל מעשה המצוה מיוחס לשליח ורק חלות המצוה על המשלח ונעשית על שמו, ואילו לקצות החושן המעשה עצמו מיוחס למשלח (ולכן נדרשה התורה ללימוד מיוחד שאין שליח לדבר עבירה) אלא שלעיתים יש עוד חלק חוץ למעשה שאותו לא ניתן לשייך לשליח, כמו תפילין, שגם אם מעשה ההנחה מיוחס לשולח עדיין אי אפשר לומר שהוא קיים את המצוה כי התפילין צריכות להיות על ידו ולא על יד שליח. לפי זה אולי יהיה ניתן לומר שריב"א סובר כתוספות רי"ד, ולכן כיוון שהמעשה מיוחס לשליח כבר אי אפשר לברך ב"על", ולריב"א וסיעתו (לפחות במצוות שדורשות שליחות כדי שיבוצעו ע"י אחר כמו תרומה וכו') המעשה מיוחס למשלח ולכן עדיין אפשר לברך ב"ל".